

EMÎRCİ SULTAN ZÂVİYESİ (OSMANPAŞA TEKKESİ)

Halk arasında Osmanpaşa Tekkesi adıyla meşhur olan gerçekte ise 13. yüzyılda yaşamış Emîrci Sultan'ın zâviyesi

Anahtar kelimeler: Emîrci Sultan Zâviyesi, Osmanpaşa Tekkesi, Ziyaret, Babaîler.

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin (16. yy.) verdiği tarihe itibar edilirse, Emîrci Sultan yaklaşık 600/1203-1204 dolaylarında Hristiyan köylülerle meskûn köyde (bugün tekkesinin bulunduğu yerde) zâviyesini kurarak yeni bir yerleşim yerinin gelişmesine yol açan önemli bir tarihsel figürdür. Emîrci Sultan'ın yerleştiği ve zâviyesini kurduğu bu bölge önceleri, Danişmendli Devleti'nin hâkimiyetinde idi. Osman Turan'ın *Selçuklular Zamanında Türkiye* adlı kitabında belirtildiğine göre bu devlet bütün Kızılırmak ve Yeşilirmak havzalarını, yani Sivas, Tokat, Amasya, Niksar, Kayseri ve Çorum bölgelerini içine alıyordu.

Emîrci Sultan Sülâlesi

Emîrci Sultan gibi 13. yüzyılın bütün yerleşimci derviş ve şeyhlerinin, yerleştikleri toprağa tek başlarına değil aile fertleri, müridleri, hatta bir kısmının, aynı zamanda aşiret reisi oldukları için, aşiretleriyle beraber yerleştikleri iyi bilinir. Göçebe aşiretleriyle birlikte yaşayan bu kişilerin müridlerinin çoğu, Emîrci Sultan örneğinde görüldüğü üzere, kendi aile ve soyları âzâsıdır. Bu şeyh ailelerine, bulundukları mıntıkanın iskânını ve buralardan geçen yolların güvenliğini sağladıkları için, devrin hükümdarları tarafından, üzerinde bazı köylerin bulunduğu bir arazi bağışlanarak gelirinden yararlanma ve vergilerden muaf olma gibi bir takım imtiyazlar tanındığı Ö. Lütfi Barkan'dan bu yana malumdur. Anadolu Selçukluları devrinde ve Osmanlılar'ın ilk zamanlarında bu durum böylece sürüp gitmiştir.

Herhangi bir bölgede, devlet tarafından kendilerine zâviyelerinin vakfı olarak tahsis edilen arazinin gelirlerinden faydalanan ve zaman zaman bu vakıfları genişleten şeyhler ve onların çocukları, Suraiya Faroqhi'nin *XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Orta Anadolu'da Şeyh Aileleri* isimli makalesinde açıkça ortaya konulduğu üzere zamanla çevre halkı üzerinde nüfuz kazandılar. Dinî önder olmanın sağladığı bu nüfuza geniş vakıf topraklarının sonsuza dek mütevelliliğini üstlenmenin temin ettiği iktisadî nüfuz da eklenince bu şeyh ailelerinin büyüyüp kuvvetlenerek maddî ve manevî birer mahallî otorite haline geldikleri görülür. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Osmanlı Beyliği gibi Türkmen beyliklerinin teşekkül etmekte bulunduğu 14. yüzyılda, siyasî otoriteyi ve halk nazarında meşruiyeti sağlamak için beyler bu ailelerin nüfuzundan faydalanmak zorunda idiler. Sonuçta bu durum imtiyazlı mevkilerinin tanınmasının ötesinde, beyler tarafından onlara vakıf arazileri bağışlanarak gerektiğinde vergiden muaf tutulmak gibi yeni imtiyazlar sağladı.

Önümüzdeki sayısız örnekten çok iyi bilindiği üzere, zâviyelerin şeyhlik ve zâviyedarlık görevi, istisnâî durumlar dışında daima o zâviyeyi kuran şeyhin sülâlesi içinde kalmıştır. Anadolu Selçukluları devrinden beri hükümetler -pek mecbur kalmazlarsa- şeyh ailelerinin işlerine karışmayı uygun görmemiş olup bu, Osmanlılar'ın ilk devirlerinde de böyle devam etmiştir. Bu itibarla birçok şeyh ailesi, aslında Anadolu'da Osmanlı hanedanından daha eski, tabiatıyla daha köklü sülâleler olma niteliğini taşıyordu. Âşıkpaşazâde, Oruç Beğ ve Neşrî gibi ilk Osmanlı tarihçilerinin eserleri ve tahrir kayıtları bilindiği gibi bu konuda sayısız örneklerle doludur. Emîrci Sultan sülâlesi de işte bunlardan yalnızca biriydi.

Selçuklu yönetiminin Babaî İsyanı sonrasında giriştiği çok sıkı takibat döneminde Emîrci Sultan ailesine ne oldu? İsyandan sonra ailenin ortadan kaybolduğunu, ancak çok sonra Arapkir'de ortaya çıktığını, oradan Kırşehir'e intikal ettiğini Elvan Çelebi'nin *Menâkıbü'l-Kudsiyye* adındaki eserinden biliyoruz. Aynı şekilde *Vilâyetnâme* vasıtasıyla da Hacı Bektaş'ın Sulucakaraöyük'e yerleştiğini görüyoruz. Buna bakarak Emîrci Sultan ailesinden geri kalanların zâviyeyi bırakıp gizlendikleri, ancak çok sonra, belki Moğollar'ın 1246'dan itibaren Selçuklu yönetimini hâkimiyet altına almalarıyla tekrar eski yerlerine döndükleri düşünülebilir. Herhalde böyle bir şey olmuş olmalıdır. Aksi halde zâviyedeki sürekliliği izah edemeyiz. Bununla beraber Moğol istilâsının sebep olduğu kriz döneminde de zâviyenin sarsıntılı bir dönem geçirdiği varsayılabilir. Ancak, belge yokluğu yüzünden, 14. ve 15. yüzyıllarda Emîrci Sultan Zâviyesi ve şeyhlerinin durumu hakkında, şimdilik bir tahminde bulunmak mümkün değildir.

Osmanlı arşivlerindeki Bozok bölgesine ait belgeler, tabiatıyla bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girdiği 16. yüzyıldan itibaren başlamaktadır. Zâviye arşivindeki bu devirden kalan bir kaç siyâdetnâme, Emîrci Sultan sülâlesinin bir seyyid sülâlesi olarak 16. yüzyılda Bozok mıntıkasında tanındığını ve oldukça imtiyazlı bir mevkie sahip olduğunu göstermektedir. Hatta herhangi bir belge ile doğrulanması mümkün olmayan sözlü bir rivayet, Emîrci Sultan Zâviyesi şeyhlerinin, bu yüzyılda Osmanlı hükümdarlarının kılıç kuşanma merasimlerine katıldıklarını ileri sürmektedir. Eğer bu rivayet doğru ise, söz konusu zâviye şeyhlerinin saygınlıklarını göstermesi bakımından iyi bir göstergedir.

Burada Emîrci Sultan sülâlesinin seyyidliği gibi başka bir problemle karşı karşıyayız. Bu cidden önemli bir problem gibi görünmektedir. Çünkü 16. yüzyıldan önceki vakfiye ve icâzetnâmelerde şeyhlerin isimleri önünde “seyyid” unvanına rastlanmamaktadır. Ama zâviye arşivindeki 16. yüzyıla ait sözünü ettiğimiz bu siyâdetnâmeler, sülâleyi bir seyyidler sülâlesi olarak takdim etmektedir. Sülâle gerçekten bir seyyid sülâlesi ise, niçin 16. yüzyıldan önceki zâviye belgelerinde her bakımdan ama özellikle de mâlî açıdan avantajlı olan bu çok prestijli unvan kullanılmamıştır? Emîrci Sultan'a ait 14. yüzyıldan kalma belgelerde onun seyyidliğine dair herhangi bir vurgu yoktur.

Bu takdirde akla gelen ilk ihtimal, Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbüleşraflık kurumunun resmen teşekkül etmesiyle muhtemelen imparatorluk genelinde başlatılan bir araştırma sonucunda, dinî

karizma sahibi olan kişilerin, belki bir müddetten beridir, aile içinde ve halk arasında seyyidliklerine inanılmaya başlanmış olmasıdır. Bu arada Emîrci Sultan şeyhlerinin de bu sürecin bir parçası olarak seyyidlikleri tasdik olunmuş ve kendilerine siyâdetnâme verilmiş olmalıdır. Bugün elimizde bulunmakta olup, zâviyenin o zamanki şeyhlerinden Seyyid Hasan adına tertip edilen ve sülaleyi açıkça İmam Musa Kâzım soyuna bağlayan 997/1589 tarihli zâviye arşivindeki bir siyâdetname, Emîrci Sultan sülalesinin seyyidliğini belgelemektedir. Ama bu siyâdetnâme neden sülalenin Emîrci Sultan zamanında böyle telakki edilmediği sorusunu cevaplamamaktadır; Sülalenin eski bir şeyh ailesi olmasına ilaveten bir de seyyid kabul edilmesi, şüphesiz hem Osmanlı yönetimi, hem de tabiatıyla bu unvanlara karşı çok saygılı olan halk nezdinde sülaleye büyük bir prestij ve maddî-manevî imtiyaz kazandırmıştır.

Nitekim zamanın nakîbüleşrafının zâviye arşivindeki 13 Şevval 1082/13 Ocak 1672 tarihli mektubu, 17. yüzyılda Emîrci Sultan sülâlesinin bu imtiyazlardan yararlandıklarını göstermektedir. 1672’de, zamanın nakîbüleşrafı Şeyh Mehmed el-Hüseynî, zâviyenin o sıralardaki şeyhi Seyyid İbrahim’i bütün Bozok havalisinin seyyidlerine kaymakam tayin etmiştir. Elde bulunan bu siyâdetnâmeden anlaşıldığına göre Seyyid İbrahim’in görevi, bölgedeki bütün seyyidlerin işlerine nezâret etmek, ellerinde hüccet olup olmayanları tespit ederek sahte seyyidler ayıklamak ve nihayet gerçek seyyidlerin itibar görmelerini sağlamaktır.

Elde hâlihazırda daha eski bir belge bulunmamakla beraber aslında Emîrci Sultan Zâviyesi şeyhlerinin bu görevi daha eskilerden -hiç olmazsa büyük bir ihtimalle 16. yüzyıldan- beri yürüttükleri tahmin edilebilir. Yine aynı arşivde bulunan 27 Cumâdelûlâ 1230/7 Mayıs 1815 tarihli nakîbüleşraf mektubu gibi belgelerden, 19. yüzyılda da onların seyyidlere kaymakamlık görevine devam ettikleri görülmektedir. Demek oluyor ki, şeyhler yüzyıllar boyu Bozok mıntıkasında manevî bir otorite olma niteliklerini korumuş bulunmaktadırlar.

Bunun sonucu olarak, Tanzimat’ın ilânından sonra birçok tekke ve zâviyenin vakıfları devlet hazinesine alınarak iptal edilmek suretiyle ortadan kaldırıldığı halde, Emîrci Sultan Zâviyesi vakıfları “müstesna evkâf”tan sayılmış, sadece yıllık 2.850 kuruşluk bir vergiye tabi tutulmakla yetinilmiştir. Yine aynı arşivdeki 13 Recep 1298/11 Haziran 1881 tarihli Şûrâ-yı Devlet mazbatasının gösterdiği üzere zâviyenin şeyhleri bu imtiyazlı durumlarını Cumhuriyet dönemine kadar sürdürmüşlerdir.

Zâviyenin Tasavvufî Kimliği

a) Yesevîlik - Vefâîlik’ten Bektaşîliğe

Emîrci Sultan Zâviyesi’nin Babaî İsyanı içinde yer aldığı kuvvetle tahmin edilmektedir. Ancak Babaîliğin bir tarikat olmayıp siyasi ve toplumsal bir hareket olduğunu, Baba İlyas’ın tasavvufî kimliği itibarıyla bir Vefâî şeyhi olduğunu da unutmamak gerekmektedir. Aile içindeki köklü geleneklerin işaret ettiği üzere, meşrep itibarıyla bir Üveysî olan Emîrci Sultan’ın, Yesevîlik’le

bağlantılı olduğu gösterilmiş, fakat Baba İlyas-ı Horasanî çevresine dâhil olması dolayısıyla son tahlilde bir Vefâî şeyhi olarak düşünülebileceği ifade edilmişti.

Hacı Bektaş'la yakınlığı *Vilâyetnâme* vasıtasıyla bilinen Emîrci Sultan'ın ölümünden sonra yerine geçen şeyhlerin Hacı Bektaş ve onun halefleriyle aynı yakın münasebetleri sürdürüp sürdürmediği, dolayısıyla zâviyenin Bektaşîliğin teşekkülü sırasında nasıl bir tavır aldığı konusu gerçekten önemli görünmektedir. Bu şeyhler, dedeleri zamanındaki gibi Hacı Bektaş Zâviyesi ile bağlantılarını sürdürmüşler midir? Her iki zâviyenin de aslında başlangıçta aynı tasavvufî çevreye mensup bulundukları göz önüne alınırsa, 16. yüzyıldan başlayarak nüfuzu gittikçe artan Hacı Bektaş-ı Veli Zâviyesi'nin Emîrci Sultan Zâviyesi'ni etkilemediğini düşünmek herhalde kolay değildir. Burada Emîrci Sultan'ın *Vilâyetnâme*'de büyük bir saygıyla anıldığı bir kere daha hatırlanmalıdır. Bu, benzeri birçok zâviye gibi, Emîrci Sultan Zâviyesi'nin de hiç olmazsa 15. yüzyıl sonlarından itibaren Bektaşî kimliğini kazanmış olacağını düşündürmektedir.

16. yüzyılda ise, Emîrci Sultan Zâviyesi'nin Bektaşî hüviyeti, hiçbir şüpheye yer vermeyecek kadar meydandadır. Şöyle ki: Zâviye belgeleri arasında bulunmakta olup 997/1589 tarihini taşıyan ve zâviyenin o zamanki şeyhlerinden Seyyid Hasan adına tertip edilen ve Bektaşî şeyhlerinde pek çok benzeri bulunan bir siyâdetnâmede, Bektaşîliğin sembolü olan ve her kenarı on iki İmamdan birini temsil eden dört *teslim taşı* motifi yer almaktadır. Ayrıca siyâdetnâmede özellikle Bektaşîler'in büyük önem verdiği *Nâdi Ali* diye bilinen şu Arapça kıtanın bulunuşu, zâviyenin Bektaşî kimliğini ortaya koymaktadır:

“Nâdi ‘Aliyyen mazhara’l-‘acâib

Tecidhu ‘avnen leke fî’n-nevâib

Küllü hemmin ve ğammin se-yencelî

Bi-velâyetike yâ ‘Alî yâ ‘Alî yâ ‘Alî.

(Ali'yi çağır, o hayret verici şeyler yapanı,

Zor günlerde onu kendine yardımcı bulursun.

Bütün sıkıntı ve kederler dağılıp gidecektir

Senin velâyetin hürmetine yâ Ali, yâ Ali, yâ Ali)

Zâviyenin tarihi ve tasavvufî kimliği bakımından çok değerli olan bu belgenin, aslında şaşırtıcı bir yanı yoktur. Zira Sulucakaraöyük'e çok yakın olan bu bölgede oturan Türkmenler arasında, 15. yüzyıldan beri Şîî tesirlerin yayılmaya başlaması bilinmeyen bir şey değildir. Erdebil Tekkesi'nin ünlü temsilcisi Şeyh Cüneyd'in, bu yüzyılda Anadolu'da dolaşmakta, kırsal kesimdeki Türkmenler arasında el altından siyasî bir faaliyet yürütmekte ve yoğun Şîî inançları propaganda etmekte olduğu, Walter Hinz'in, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi* isimli

eseriyle çok iyi bilinmektedir. Zaten Faruk Sümer'in, *Safevî Devletinin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü* ve Oktay Efendiyev'in *Le rôle des tribus de langue turque dans la création de l'Etat safevide* gibi uzunca bir zaman önce yapılan araştırmalar, İran'da kurulan Safevî Devleti'nin teşekkülünde temel kitleyi meydana getiren Türkmenler'in özellikle Orta ve Güney Anadolu'dan, dolayısıyla Bozok yöresinden de İran'a gittiklerini ortaya çıkarmıştır.

Ayrıca Gelibolulu Mustafa Âlî'nin ifadeleri de Emîrci Sultan Zâviyesi'nin Bektaşîlik'le alâkasını göstermektedir. Âlî, 1596'da Bozok Sancağı'nın muhafazasına memur iken tekkeyi ziyaret ettiğinde, o tarihteki tekke şeyhi Umdetü'l-Mâcîn'in, Bağdat'ta İmam Musa Kâzım Türbesi'nde mücavir olan Şeyh Ebû Tûrâb'ın halifesi olduğunu yazmaktadır. Bu ise 16. yüzyılda Emîrci Sultan Zâviyesi şeyhi Umdetü'l-Mâcîn'in Bektaşî olduğunu gösteren diğer bir kanıttır.

Yukarıda bahis konusu edilen siyâdetnâmenin ikinci önemli bir yanı da, Emîrci Sultan soyundan gelen şeyhlerin *seyyid*, yani Hz. Hüseyin nesline mensup sayıldıklarını göstermiş olmasıdır. Bundan başka, elimizdeki biri 981/1573 tarihli, o zamanki zâviye şeyhi Seyyid Şah Hüseyin b. Seyyid Veli'ye, diğeri, o sırada zâviyenin şeyhi olan Seyyid b. Uğurlu b. İbrahim adına düzenlenen 1003/1595 tarihli iki siyâdetnâme daha, bu hususu açıkça teyid etmektedir.

Emîrci Sultan Zâviyesi'nin 17. yüzyıldaki tasavvufî durumuna dair, belgelerde herhangi bir bilgiye rastlanmıyorsa da, Bektaşî zâviyesi olma niteliğinden uzaklaştığına ait bir belge de mevcut değildir. Bu bakımdan onun bu yüzyılda ve hatta 18. yüzyılda da yine Bektaşî zâviyesi olarak kaldığı söylenebilir.

b) Bektaşîlikten Nakşîliğe Geçiş ve Kapanış

Zâviyenin tasavvufî kimliğindeki asıl köklü dönüşüm, 19. yüzyılda meydana gelmiştir. Zâviye şeyhlerinden biri adına tanzim edilen 20 Muharrem 1306/26 Eylül 1888 tarihli bir Nakşibendî icâzetnâmesi ve öteki çağdaş belgeler, Emîrci Sultan Zâviyesi'nin 19. yüzyılın ilk çeyreğinden, yani ünlü 1826 olayından sonra bir Nakşibendî zâviyesi haline geldiğini göstermektedir. Çok iyi bilindiği gibi, zâviyenin tasavvufî kimliğindeki bu değişiklik sadece buraya mahsus değildir. II. Mahmud'un 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırması üzerine, onunla yakın ilgisi bulunan Bektaşîlik, çok sıkı ve çetin bir takibe maruz kalmış, bazı Bektaşî tekke ve zâviyeleri yıkılıp tahrip edilmiş, birçok Bektaşî şeyhi kaçıp gizlenmek zorunda kalmıştı. İmparatorluktaki bütün Bektaşî tekke ve zâviyelerine birer Nakşibendî şeyhi tayin edilmiş, böylece Bektaşîler Nakşibendî olmaya, dolayısıyla İslâm'ın bilinen bütün ibadetlerini yerine getirmeye mecbur edilmek maksadıyla bu tarikatın âdâb ve erkânını icra etmekle yükümlü tutulmuşlardı. Bir kısım Bektaşî tekkesi ister istemez bu yeni durumu -görünüşte de olsa- kabullendi. Nakşîliği kabul etmeyen tekkelerin bir kısmı yıkıldı. Sözde Nakşibendî olan Bektaşî tekke ve zâviyelerinden çoğu ise, aslında gizliden gizliye asıl hüviyetlerini koruyabildi. Bir kısmı da Emîrci Sultan Zâviyesi gibi zamanla gerçekten Nakşibendî zâviyesi haline geldi. Osmanlı yönetiminin

asıl amacı, Bektaşî tekke ve zâviyelerini, tam sünnilleştirme yoluyla, manevî dayanağından yoksun bırakarak Yeniçeri Ocağı'na kuvvetli bir darbe indirmektir.

İşte bahis konusu Nakşibendî icâzetnâmesi, bu olayın bir belgesidir. Her ne kadar 1888 tarihini taşıyorsa da esasında Emîrci Sultan Zâviyesi'nin daha 1826'lardan itibaren Nakşibendiliğe geçtiğine şüphe yoktur. Bu tarihten beri de, 1925'te Cumhuriyet'le beraber resmen ve fiilen kapatılıncaya kadar hep Nakşibendî olarak kalmış ve o tarihe kadar Yozgat ve çevresinde prestijini korumuştur. Günümüzde ise ayakta sadece, uzaktan bakıldığında bir cami görüntüsü veren üzeri kubbeli türbe ile bitişindeki içi ahşap küçük mescid ayakta olup, Yozgat, çevre ve yakın iller halkı tarafından takdis ve tâzim duygusuyla ziyaret edilen bir mekândır. Mescidin doğu duvarına yerleştirilmiş iki kitâbeden biri mescidin inşâ, diğeri zâviyenin tamir kitabesidir.

Mescidin 715 senesi Ramazan sonları (1315 Aralık sonları) tarihli kitabesine göre burayı yaptıran Hacı Mehmed b. Mu(sâ ?) adında biridir. Bu zat hakkında hiçbir bilgi edinilememiş olmakla beraber, Emîrci Sultan ailesi mensuplarından biri mi yoksa başka bir şahsiyet mi olduğu da şüphelidir. Bu mescidin, zâviyenin ilk orijinal mescidi olmadığı, aşağıdaki kitabe metninden anlaşılmaktadır:

“Emera bi-‘imâreti hâze’l-mescidi’l-mübâreki el-‘abdu’l-fakîr el-muhtâcu ilâ rahmeti Rabbihi’l-Latîf Hâcî Mehmed b. Mû (sâ ?) fî âhiri Ramazânî’l-mübârek senete hamseti ‘aşere ve seb’i mie”.

Ramazan 993/Eylül 1585 tarihli diğer kitabe ise, zâviyenin Sultan III. Murad zamanında Emîrci Sultan evlâdından Seyyid Ahmed b. Dostân tarafından tamir ettirildiğini göstermektedir:

“Ve ‘ammere hâzihi’z-zâviyete’l-mübâreketi Seyyid Ahmed b. Dostân ‘an evlâdi Kutbi’l-‘arifîn Sultân Emîrci nevvera’llâhu merkadehû fî eyyâmi Sultân Murâd Hân min şuhûri şehri’l-mu‘azzami Ramazânî’l-mübâreki’l-kerîm selâse ve tis’în ve tis’a mie”.

Zâviyenin yakınındaki çeşmenin de aynı zat tarafından aynı tarihte yaptırıldığı yine kitabesinden anlaşılmaktadır:

“Sâhibu’l-hayri hâzihi’l-‘ayn Ahmed b. Dostân 993”.

Emîrci Sultan Zâviyesi'nin Vakıfları

Gerek Anadolu Selçukluları ve Beylikler devrinde, gerekse Osmanlıların ilk dönemlerinde zâviye kuran şeyhlere, yol üstlerinde yürüttükleri korumacılık ve yolcuların iâşe ve ibâte hizmetlerinin masraflarında kullanılmak üzere bir kısım arazi gelirlerinin bağışlandığına daha önce işaret edilmişti. Bu gelirlerin bir miktarı, zâviyenin kendi öz masraflarına ayrılır, kalanı zâviyeyi yöneten şeyh ailesinin geçimini sağlamak üzere aile üyelerine bırakılırdı. Şeyh öldükten sonra tasarruf hakkı ailesine intikal eder, aile içinde en yaşlı ve ehliyetli olan erkek evlât, şeyhlik ve zâviyedarlık makamını işgal ile vakfı yönetir ve gelirleri aile üyeleri arasında paylaşırdı. Bu böylece nesilden nesile sürüp giderdi ki bu tip zâviye vakıflarının “Evlâtlık vakıf” denilen türden olduğu bilinmektedir. Bazen de vakıf gelirleri,

aileden bir kaç kişinin iştiraki ile tasarruf edilirdi. Bu sistem, eskilerden beri hemen hemen hep böyle sürüp gitmiştir.

Vakfiyelerdeki şartlara göre, söz konusu araziden elde edilecek gelir, zâviyeye gelip giden misafirlerin, dervişlerin ve köydeki fakirlerin yedirilip içirilmesine ve zâviyedeki lüzumlu tamirata harcanacaktır. Fakat bu gelirden maksat bütün gelirler değildir. Bu araziler, aslında divanî malikâne olup iki baştan tasarruf olunmaktadır. Yani Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) 387 nolu 926/1520 tarihli *Tahrir Defteri*. s. 470'deki kayda göre örfî vergiler malikâne sahiplerine, şer'î vergiler zâviye şeyhlerine gitmektedir.

Dervişler ve şeyhler her türlü vergiden muaf tutulmalarına karşılık, öteki zâviyeler gibi *âyende ve revende*'ye (zâviyeye gelip giden yolcuların iâşe ve ibâtesine) hizmetle yükümlü tutulmuşlardır. Bu nokta her zâviyenin vakfiyesinde zâviyenin kuruluş gayesi olarak yer almıştır.

Devletin mâlî durumunun yerinde olduğu zamanlarda dokunulmayan vergi muafiyeti, 17. yüzyılda imparatorluğun mâruz kaldığı büyük toplumsal ve ekonomik değişim sürecinde, özellikle Celâlî isyanları ve İran harpleri gibi hazineye ağır yüklerin bindiği dönemlerde, merkezî yönetimce yavaş yavaş ihlâl edilmeye başlamıştır. Hatta Emîrci Sultan Zâviyesi şeyhleri, 18. yüzyıl boyunca doğuda ve batıda süren uzun savaş dönemlerinde zâviyeye konulan avârız vergisinin ağırlığı yüzünden köyü terk edip gitmek istemişler, bundan ürken devlet, zâviye arşivindeki 9 Safer 1124/18 Mart 1712 tarihli buyrulduğunun gösterdiği gibi vergiyi hafifletmek zorunda kalmıştır. Hatta bazen, konulan bu ağır vergiler, zâviyenin kendi masraflarını karşılayamaz duruma gelmesine ve neredeyse zâviyenin haraplığına yol açacağından, aynı arşivdeki 22 Cumâdelûlâ 1235/7 Mart 1820 tarihli buyrulduya göre şeyhlerin bizzat padişaha başvurarak vergilerin kaldırılmasını istedikleri görülmüştür.

Bu gibi durumların yanında zâviyenin, zaman zaman vakıf arazilerinin gasp edilmesi gibi tehlikeler geçirdiği görülmektedir. Meselâ bu arazilere bitişik toprakları bulunan bazı sipahilerin, zâviyeye ait gelire el koymak istedikleri, fakat muvaffak olamadıkları, aynı arşivdeki Rebiülevvel başı 1082/Ağustos 1671 tarihli hüccette gözlenmektedir. Bu çeşit örneklerin çoğaltılması mümkündür.

Bu ve benzeri sıkıntılar dışında, yüzyıllar içinde genişleyen ve hissedar sayıları artan Emîrci Sultan sülalesi şeyhlerinin sık sık kendi aralarında anlaşmazlıklara düştükleri, hatta bazen iktisaden sıkıştıktıklarında yolsuzluklara başvurdıkları müşahede edilmektedir. Şunu unutmamak gerekir ki, Emîrci Sultan Zâviyesi gibi yüzyıllar boyu varlığını devam ettirmiş eski zâviyelerin ve onları yöneten sülâlelerin hemen hepsinde göze çarpan bu problem, bir dereceye kadar tabîî gelişimin ürünüdür. Çünkü başlangıçta belli sayıda kişiden meydana gelen bir şeyh ailesi, yüzyıllar boyunca büyümeye devam etmiştir. Mesela Emîrci Sultan soyundan gelen şeyhlerin, aynı arşivdeki Yozgat Evkaf Dairesi'nin tespit ettiği 25 Cumâdelûlâ 1308/6 Ocak 1891 tarihli listeye göre 1891 yılı dolaylarında otuz aileyi bulduğu görülmektedir. Vakıf gelirlerinden hisse alacakların sayısının böyle artmasına karşılık, kişi başına düşecek gelirler de giderek azalmaktadır. Bu da ister istemez aralarında bir takım

geçimsizliklere ve yolsuzluklara sebebiyet vermektedir. Bu ailelerden her biri, artık bir köye sığmadıklarından, asıl Emîrci Sultan Zâviyesi'nden ayrı olarak, vakfa dâhil otuz köyde ayrı birer zâviye açıp onların başına geçmişlerdir. Bu kadar geniş bir kadroya sahip olup Anadolu'nun en eski ailelerinden olan benzeri sülâle fertleri arasındaki ayrılık ve anlaşmazlıkların kökü buradadır.

Bu geçimsizliklerin değişik biçimlerde ortaya çıktığı müşahade edilmektedir. Şöyle ki: Asıl merkez durumunda olan Emîrci Sultan Zâviyesi'nin şeyhi, vakfın mütevellisine yılda bir kere bütün köylerdeki gelirleri toplattırmakta ve paylarına düşen miktarı diğer zâviyelerdeki hissedarlara dağıttırmaktadır. Fakat zaman zaman bu hissedarlardan biri veya bir kaç bu dağıtıma razı olmayarak ötekilerin hisselerine el koymağa çalışmakta, mesele her seferinde ya mahkemeye aksetmekte veya aynı arşivdeki Ramazan 1168/1755 tarihli buyruldudan anlaşılacağı gibi padişaha kadar götürülmektedir. Vakıf mütevellisi gelirden normal olarak aldığı 1/5 hissenin yanında mütevellilik ücreti olarak hissedarlardan belirli bir miktar para toplamak hakkına sahip olduğu halde, bazı hissedarlar bunu vermeye yanaşmıyorlardı. Hüseyinâbâd kadı nâibinin vakıf hissedarlarına yazdığı, aynı arşivdeki 5 Cumâdelâhire 1193/21 Mayıs 1779 tarihli tezkire bunu göstermektedir. Bununla beraber, zâviye mütevellilerinin de arada sırada çeşitli yolsuzluklara saptıkları, gelirleri aralarında eşit olarak paylaşmaları gerekirken zimmetlerine geçirdikleri de rastlanmayan bir durum değildi. *BOA, Cevdet Evkaf*, 29757 nolu, 7 Şaban 1162/23 Temmuz 1749 tarihli bir arıza bunun nispatıdır.

Zâviye arşivindeki Yeniil voyvodasının 9 Rebûlevvel 1199/20 Ocak 1785 tarihli tezkiresi, hissedarların, çoğu kez, vakıf gelirlerini mütevellinin toplamaya meydan vermeden kendilerinin toplamaya kalkıştıklarını ortaya koymaktadır. Bazen de halktan birkaç defa vergi toplamaya teşebbüs ettikleri görülmektedir. Bunlar zaman zaman, kanunî hisseleriyle yetinmeyerek, *BOA, İbnülemin Evkaf*, 5684 nolu 4 Rebûlevvel 1124/11 Nisan 1712 tarihli belgeden anlaşılacağı üzere gayri meşru yollarla başka hisseler edinme yoluna da gitmekteydiler. Öyle ki, zâviyeye gelen misafirleri vakıf şartlarının gereği olarak ücretsiz ağırlamak zorunda oldukları halde onlardan değişik isimler altında ücret talep etmekteydiler: Zâviye arşivindeki Bozok müteselliminin 1238/1823 tarihli tezkiresi.

İşte buna benzer daha birçok yolsuzluklar, hem civar halkı bezdirmiş hem de mahallî yönetimi uzun süre oyalamıştır. Bu yüzden, Divân-ı Hümâyûn nezdinde çeşitli müracaatlar yapılarak vakıf gelirlerinin Emîrci Sultan sülâlesi üyelerine verilecek yerde, tamamen zâviyeye tahsisine dair izin istendiği görülmektedir (Hüseyinâbâd kadı nâibinin Divân-ı Hümâyûn'a gönderdiği arızanın zâviye arşivindeki tarihsiz kopyesi). Bütün bu müracaatlara rağmen, hükümetin bu konuda çekimser kaldığı, ilgili herhangi bir muamele yapılmamasından anlaşılmaktadır.

Öyle görünüyor ki zâviyenin bu gerileyişinin tek sebebi, söz konusu durum değildir. Emîrci Sultan Zâviyesi, 19. yüzyıla kadar Amasya-Çorum-Yozgat-Kayseri ve Sivas-Yozgat-Kayseri arasındaki yollar üzerinde bulunduğu için J. Mc. Donald Kinneir, *Voyages dans l'Asie Mineure (1813-1814)*, Paris 1818, s. 149-150 ve A. D. Mordtmann, *Anatolien Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien*, s 125'te belirtildiği

üzere uzun müddet konaklama yeri olmuştur. Yeniçağlarda gittikçe yoğunlaşan çeşitli seyahatlerin gündeme getirdiği yeni hizmetleri ifa etmeye, bu ihtiyar müesseselerin artık güçleri yetmemektedir. Nitekim Emîrci Sultan Zâviyesi'nde müşahade edilen bu bozukluk sadece buraya has değil, neredeyse bütün zâviyelerde yaşanmaktaydı. Yüzyıllar boyu Anadolu'nun Türkleşme ve İslâmlaşmasında, çevre halkının dinî hayatının sürdürülmesinde, boş arazilerin iskânında, ticaret hayatının akışında yol güvenliğinin sağlanmasında büyük hizmetler gören bu asır-dîde müesseselerin artık eskidikleri ve fonksiyon kaybına uğradıkları ortaya çıkmıştır. Daha 17. yüzyıldan itibaren açıkça görülmeye başlayan bu eskiyişi, arşiv belgelerinde adım adım takip etmek zor değildir.

1839 Tanzimat Fermanı'yla beraber, imparatorluk yönetiminin her alanında olduğu gibi vakıflar konusunda da bir takım yenilikler ve değişiklikler yapıldı. Bilindiği gibi bütün vakıflar, *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti* adıyla kurulan yeni teşkilâta bağlandı. Bu duruma göre, imparatorluk içindeki bütün vakıfların yönetimi ve gelirlerinin toplanması, adı geçen nezâretin görevlendirdiği özel memurlar tarafından yürütülecekti. Ancak bu değişiklikten, Mekke ve Medine vakıfları, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, Hacı Bektaş-ı Veli, Gazi Evrenos Beğ ve Hacı Bayram-ı Veli vakıfları gibi büyük vakıflar ayrı tutulmuş, sadece yıllık 2.850 kuruşluk bir meblağ ödemekle yükümlenmişlerdi. İşte Emîrci Sultan Zâviyesi de bu müstesna vakıflardan sayılarak o zamanki şeyhlerin eline birer berat verilmiştir. Bu ise Osmanlı merkezî yönetiminin zâviyenin mânevî kimliğine verdiği değeri, dolayısıyla Emîrci Sultan sülalesinin devlet nezdindeki itibarını göstermesi açısından önemlidir.

Fakat eldeki belgelerden anlaşıldığına göre, daha ileriki yıllarda Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti, Emîrci Sultan Zâviyesi'nin bu durumunu bilmezlikten gelerek bütün evkâfa el koymak istemiş, sonuç olarak şeyhlerin protestosu ile karşılaşmıştır. İş mahkemeye aksetmiş, bu suretle bir yerde devletle zâviye karşı karşıya gelmiştir. Mâmâfih uzun yıllar süren mahkeme safahatından sonra, nihayet 12 Mayıs 1298/24 Mayıs 1882 tarihinde Bidayet Mahkemesi'nce verilen bir kararla Emîrci Sultan Zâviyesi'nin müstesna vakıflardan olduğu bir kere daha tescil edilmiştir. Bir kaç yıl geçtikten sonra, öteki müstesna vakıfların bu imtiyazları ortadan kaldırılınca Evkâf Nezâreti ile Emîrci Sultan Zâviyesi şeyhleri tekrar mahkemede karşı karşıya gelmişlerdir. Sonunda şeyhler haklı çıkmış ve zâviye, eskiden olduğu gibi yılda sadece 2.850 kuruş vergi ödemek şartıyla imtiyazını korumağa devam etmiştir. Cumhuriyet'in ilânından sonra 1925'te tekke ve zâviyelerin ilgasıyla birlikte Emîrci Sultan Zâviyesi'nin vakıflarına da hükümet el koymuş ve zâviyede bulunan bütün eşya ve kitaplar, Ankara'ya nakledilerek Etnoğrafya Müzesi'nde muhafaza altına alınmıştır. Bugün ise oradan getirilen bu eşya Yozgat'taki müzede teşhir olunmaktadır.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

BOA, 387 nolu 926/1520 tarihli Tapu Defteri. s. 470.

BOA, *İbnülemin Evkaf*, 5684. 4 Rebîulevvel 1124/11 Nisan 1712 tarihli belge.

BOA, *Cevdet Evkaf*, 29757. 7 Şaban 1162/23 Temmuz 1749 tarihli bir arıza.

Emîrci Sultan Zâviyesi Arşivi Belgeleri

Rebûlevvel başı 1082/Ağustos 1671 tarihli hüccet.

13 Şevval 1082/13 Ocak 1672 tarihli nakîbüleşraf mektubu.

9 Safer 1124/18 Mart 1712 tarihli padişah buyruldu.

Bozok müteselliminin 1238/1823 tarihli tezkiresi.

Cumâdelâhire 1254/Ağustos 1838 tarihli bir arıza.

Sivas defterdârının 29 Zilka‘de 1254/13 Şubat 1839 tarihli şeyhlere ihtar tezkiresi.

Ramazan 1168/1755 tarihli padişah buyruldu.

Hüseyinâbâd kadı nâibinin vakıf hissedarlarına yazdığı 5 Cumâdelâhire 1193/21 Mayıs 1779 tarihli tezkire.

Yeniil voyvodasının 9 Rebûlevvel 1199/20 Ocak 1785 tarihli tezkiresi.

27 Cumâdelûlâ 1230/7 Mayıs 1815 tarihli nakîbüleşraf mektubu.

22 Cumâdelûlâ 1235/7 Mart 1820 tarihli padişah buyruldu.

13 Recep 1298/11 Haziran 1881 tarihli Şûrâ-yı Devlet mazbatası.

Yozgat Evkaf Dairesi’nin tespit ettiği 25 Cumâdelûlâ 1308/6 Ocak 1891 tarihli liste.

1325/1909-1910 (rûmî) tarihli zâviyenin yıllık gelir-gider beyannâmesi.

Hüseyinâbâd kadı nâibinin Divân-ı Hümayûn’a gönderdiği arızanın kopyesi (tarihsiz)

Diğer Kaynaklar

EFENDİYEV, O. (1975). Le rôle des tribus de langue turque dans la création de l’Etat safevide. *Turcica*. VI, 24-34.

FAROQHÎ, S. (1975). XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Orta Anadolu’da Şeyh Aileleri. *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler, Tartışmalar* (8-10 Haziran 1973). 197-226.

GELİBOLULU, Mustafa Âlî. (1272). *Künhü’l-Ahbâr*. C.5. İstanbul.

GÖLPINARLI, A. (1963). *Mevlevîlik Âdap ve Erkânı*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitapevi.

HİNZ, W. (1948). *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyılda İran’ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi*. çev. T. Bıyıklıoğlu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KILIÇ, R. (2005). *Osmanlı’da Seyyidler ve Şerifler*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

KİNNEİR, J. Mc.D. (1818). *Voyages dans l’Asie Mineure (1813-1814)*. Paris.

- MORDTMANN, A. D. (1925). *Anatolien Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850-1859)*. Hannover.
- SÜMER, F. (1976). *Safevî Devletinin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: Güven Basımevi.
- SOYYER, A. Y. (2009). 1826 Kapatılma Sürecinde Bektaşilik. *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*. Ed. A. Yaşar Ocak. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- TURAN, O. (1971). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Turan Yayınevi.